

CRITICA ÎNTRE 1890-1903. DESPRE INFLUENȚA GERMANĂ ÎN OPERA LUI MIHAI EMINESCU

IOANA ȘTEFAN*

KRITIK ZWISCHEN 1890-1903. ÜBER DEN DEUTSCHEN EINFLUSS IM MIHAI EMINESCUS WERK

In diese Arbeit möchte man der Erstellung und Analyse der kritischen Studien in der Zeit von 1890-1903, die das Problem der deutsche Einfluss auf Eminescus Denken und Werk angesprochen haben, machen. Die Notwendigkeit dieser Forschung ist sehr groß obwohl die Kritiker haben darüber viel geschrieben. Aber alle Kritiker haben viele Fehler gemacht, weil sie die Geschichte der deutschen Literatur nicht genau gekannt haben. Wir haben die ersten acht Ansichten der Geschichte über dieses Thema präsentiert.

Schlüsselwörter: Kritik, Eminescu, Werk, 1890-1903 Jahre, deutsche Literatur, Geschichte

Într-o primă fază am dori să enunțăm câteva tendințe care se remarcă în studiile critice întreprinse până în 1903 și care încearcă mai sintetic sau mai detaliat, mai clar sau mai ambiguu, direct sau tangențial să trateze chestiunea afinităților operei eminesciene cu cultura germană.

Astfel observăm tendința de sintetizare, lipsa argumentării ideilor enunțate, absența analizei unor poeme sau versuri sugestive. Accentul cade în general pe aceleași poezii, ca de exemplu *Rugăciunea unui dac*, *Împărat și proletar*; ș.a. Reiese combaterea fermă și prin argumente detaliate a ideilor de „plagiere” a scriitorilor de factură germană și inexistența argumentării sau dezbaterii unor comparații între Eminescu și alți scriitori germani sau de origine apropiată, în afara celei cu Lenau, mult dezbătută, dar totuși clarificată. Un pronunțat accent există asupra influenței lui Kant și mai ales Schopenhauer în gândirea eminesciană.

Aceste studii valorează mai mult ca și contraargumente împotriva detractorilor ce susțineau că operele eminesciene ar fi traduceri sau „imitații” decât ca unele ce analizează legătura dintre Eminescu și romantismul german. Totuși sunt primele repere ce aveau să îndrume viitorii exegeți.

1. C. D. Pencioiu, N. Petrașcu și Wilhelm Rudow – enunțarea ideii pesimismului de proveniență germană, asemănări cu poemele romantismului german

C. D. Pencioiu iese în evidență prin articolul publicat în 1890 - *Proza lui Eminescu (Sărmanul Dionis)*. *Încercare critică* unde arată originile adevăratului

*Ioana Ștefan, Universitatea din Oradea; io7ana@yahoo.com

pesimism eminescian și influența lui Schopenhauer asupra lui Eminescu. În acest sens dovedește cu perspicacitate eroarea lui Gherea de a considera pesimismul lui Eminescu ca fiind inspirat de E. Dühring, doar pentru faptul că acesta era în viață în perioada când poetul român a luat contact cu mișcările culturale la Berlin. Prezintă amănunțit opera lui Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* pentru a exprima similitudinile dintre el și poetul nostru în considerarea inexistenței timpului și spațiului. Ca să dovedească aceste reflexe în creațiile celui din urmă, folosește citate din *Glossă* și *Sărmanul Dionis*. Întreprinde o încercare de a asemăna elemente din creația eminesciană cu scrierile lui R. Hamerling, dar de o importanță majoră sunt contrazicerile magistral dovedite ale lui Gherea, ce compară pe Maria cu femeia din *Cântecul clopotului* de Schiller.

Deși este o încercare primară de identificare a unei părți din multitudinea de elemente aparținând romantismului german, se remarcă la C. D. Pencioiu corectitudinea în identificarea lor și o mai bună exemplificare și argumentare, chiar dacă tot sumară, privită în ansamblu față de alte viitoare studii.

N. Petrașcu este autorul cărții *Mihai Eminescu. Studiu critic*, apărută tot în 1980. Aici el identifică în opera eminesciană ideea suferinței prin prisma căreia se regăsesc cugetările lui Kant, tradițiile brahmano-budhiste și influența lui Schopenhauer. Tot de la Kant se revendică neînțelegerea adevărului absolut datorită propriei subiectivități, iar pesimismul rațional al lui Schopenhauer duce la constatarea că arta este singura fericire ce poate exista cu adevărat. Criticul arată cum viața este considerată, la Eminescu, în manieră schopenhauriană un lung și neîntrerupt șir de suferințe și că, prin pătrunderea pesimismului german, Eminescu este ridicat deasupra lui Byron și Leopardi, a căror opere sunt guvernate de sentimente, lucru discutabil, desigur. Analiza operelor este aproape inexistentă în studiu, citată argumentativ fiind doar *Rugăciunea unui dac*, considerată budhismul poetizat. Impresia finală este dată de prezentarea detaliată a concepției lui Schopenhauer și Kant fără argumentarea explicită a reflectării acesteia în opera eminesciană.

Wilhelm Rudow publică în 1892 lucrarea *Geschichte der Rumänisches Schriftums bis zur Gegenwart*, ce a fost pusă pe seama lui Iacob Negruzzi până la dezmințirea publică a acestuia. În ea apar câteva elemente la Eminescu asemănate cu ale altor scriitori de factură germană, cum ar fi Lenau, comparație ce o va dovedi Raicu Ionescu-Rion invalidă, sau romanticul Eichendorf. Un alt element reperat este cornul, „Waldhorn”, ca provenind din romantismul german și, de asemenea, întruchiparea femeii iubite. Se remarcă multe comparații cu literatura clasică, cu Goethe, sau altele cu Heine.

Aceste trei studii reprezintă primele încercări de reperare ale noțiunilor de factură germană din gândirea și opera eminesciană, ele valorând tocmai prin această identificare și nu prin argumentarea afirmațiilor susținute pe baza ansamblului de poezii și proze scrise de Eminescu.

2. Raicu Ionescu-Rion – combaterea ideii de „imitație”

În 1893 Raicu Ionescu-Rion scrie *Eminescu și Lenau* justificând titlul astfel: „Titlul conferinței mele poate părea curios; ... Cu toate acestea, dacă apropierea e bizară și nejustificată nu sunt vinovat eu. Asemănarea dintre Eminescu și Lenau a fost susținută prin unele reviste literare ale noastre”¹.

Autorul vorbește despre pesimismul lui Lenau și Eminescu, ca trăsătură insuficientă pentru apropierea celor doi, atacând detractorii ce susțineau traducerea și plagierea lui Lenau de către poetul nostru. După aceea prezintă viața lui Lenau, evidențiind pasiunea pentru muzică, dorul de călătorie și amorul puțin simțit și opera, punând accent pe *Faust*, *Albigensii* și *Don Juan*. De la *Faust* reținem că personajul eponim oscilează între credință și îndoială, este sceptic față de știință, veșnic nemulțumit, iar ultima învățătură pe care o capătă este dorința de a pieri cu toții, pieirea vieții în general. *Savanarola* este poema în care se elogiază credința religioasă cel mai mult, *Albigensii* reprezentând brusca trecere la o îndoială batjocoritoare și sceptică. La *Don Juan* originalitatea constă în a face din acesta un subiect pesimist. Personajul se căiește mereu, e nemulțumit, plictisit și dezgustat de orgiile în care trăiește, opus unui Don Juan curajos și neînduplecat, ca și opoziția Faust al lui Goethe și cel al lui Lenau. Tot în această operă sunt dezvăluite raporturile lui Lenau cu amorul și anume: el nici aici, nici în altă parte a vieții nu poate găsi mulțumirea. Lenau are fondul prim pesimist, are o filozofie banală, vede durerile mărunte din lucrurile apropiate; undele unui râu, valurile mării îl duc cu gândul la nimicirea vieții. În opoziție, Eminescu are fondul prim optimist și vede durerile mari ale întregii omeniri. Lenau este interesat doar de propria viață, de propria durere, Eminescu este interesat de durerea poporului, a aproapelui, cum apare în *Viața, Împărat și proletar, Înger și demon*. Doar micile mizerii ale vieții îl mai apropie de Lenau în *Glossă*, dacă nu acestea ar fi la nivelul lui Shelley, constată criticul. Amorul și iubirea naturii arată din nou antiteza între cei doi.

Raicu Ionescu-Rion concluzionează că doar unele mici excepții ale lui Eminescu îl pot apropia de Lenau, în rest sursele pesimismului lor sunt diferite, deci asemănarea nefondată. Studiul său, deși în elaborarea sa folosește mai mult explicitare operei lui Lenau, prea puțin accent căzând pe creația eminesciană, servește ca bază a viitoarelor exegeze, chiar dacă a fost, putem spune, desconsiderat, unii critici susținând și mai târziu similitudinile cu Lenau, în detrimentul apropierii de adevărații reprezentai ai romantismului german.

3. Elie Cristea – încercare primară de identificare a surselor germane

Elie Cristea face numeroase referiri la sursele germane eminesciene în cadrul amplei lucrări *Eminescu. Viața și opera* publicată în 1895. În primul rând el evidențiază elementele din viața lui Eminescu, care i-au înlesnit familiarizarea cu filosofia și cultura germană. Ca primă posibilitate menționează plecarea la Viena, iar

¹ Raicu Ionescu Rion, *Eminescu și Lenau*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XIX, vol. II, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p. 387

apoi Berlinul, esențial în continuarea aprofundării gândirii lui Kant și Schopenhauer. Instabilitatea lui Eminescu, peregrinarea prin diversele domenii este considerată drept o trăsătură a omului de geniu, de unde face să reiasă o comparație cu Schiller și Lenau. Identificarea lor la același rang de genialitate ne surprinde neplăcut, cunoscând mare diferență de statut.

Criticul își argumentează ideile cu citate în limba germană a unor autori mai mult sau mai puțin cunoscuți. În atracția lui Eminescu față de filosofie, în special metafizică, vede ideile lui Platon, Kant și ideile religioase ale lui Siddhârtha-Sâkjamuni. Dintre acestea cel mai inteligibil sunt exemplificate ale lui Kant: „Kant învață că noi nu cunoaștem lucrurile în esența lor (Die Dinge an sich), ci numai în măsura în care simțurile noastre le pot percepe. Iată cât de frumos exprimă această idee Eminescu: Urechea te minte, ochiul te-nșală. (*Mortua est*)”² *Rugăciunea unui dac* este comparată cu *Divanul* lui Goethe, datorită concepției despre originea lumii și noțiunilor de astronomie. De asemenea, folosirea antagonismului apare ca metodă „recomandată de Goethe”. Cei doi au fost acuzați de un lucru similar: exagerare de contrast; Goethe în concepția despre Lenz și Merk, Eminescu în glorificarea poetilor trecutului neînsemnați față de el. Pesimismul este o problemă larg dezbătută prin respingerea ideilor opuse ale lui Maiorescu și I. Gherea, considerate extreme. Apare aici o ușoară contradicție proprie a criticului care susține că este un lucru normal ca un suflet lipsit de credință să alunece spre pesimism, aducându-l în prim plan pe Lenau, după care face imediat trecerea spre pesimismul lui Schopenhauer, argumentând că situația exterioară l-a făcut pe Eminescu să devină atât de captivat de filosofia lui. Luând ideea acesta ca validă, totuși nu putem trece cu vederea, că nu se face diferența între pesimismul lui Lenau și cel al poetului român, distincție deja clarificată de Raicu Ionescu-Rion. Motivul teiului ca și element inspirator este explicat de Elie Cristea cu ajutorul lui Heine care vede în forma frunzelor asemănarea cu o inimă. Femeia ca prototip al îngerului din *Mortua est* este revendicată ca idee a unui poet german din secolul al XIII-lea. Comparațiile cu Goethe și opera sa abundă pe tot parcursul studiului, deși prea puținele argumente ne fac să le vedem puțin plauzibile, având în vedere orientările și mișcările culturale atât de diferite din care cei doi au făcut parte. Unele, legate mai ales de viața socială, pot fi considerate veridice mai ales datorită banalității lor, dar nu pot servi ca punct de pornire în nici un studiu serios referitor la influența germană în opera lui Eminescu.

În studiul său, Elie Cristea analizează opera eminesciană sub diverse aspecte, de la izvoare, teme și motive la stilistică și elemente de versificație. Atingând deseori problema influențelor germane comite și multiple erori, dar privită în ansamblu cercetarea merită a fi luată în considerare ca important reper în istoria literaturii.

4. Ghiță Pop – superioritatea lui Eminescu

În 1896 Ghiță Pop publică articolul Eminescu și Gottfried Keller. Aparent

² Elie Cristea, *Eminescu. Viața și opera*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XIX, vol. III, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p. 157

studiul nu oferă credibilitate din cauza asocierii, apărute în titlu, a două nume aparținând unor curente și orientări diferite, unor epoci distincte. Cei doi sunt creatori ale unor opere ce privesc în ansamblu nu denotă nici un semn de afinitate, nici o trăsătură comună, fapt explicabil tocmai prin această apartenență la mișcări culturale și literare diferite.

Cu toate acestea studiul devine de o importanță majoră datorită abordării sub masca simplei comparații a unei poezii a termenilor ce pun în raport cultura germană și geniul creator eminescian. Criticul compară poezia *La steaua* cu cea a lui Keller *Der Stern*. Asemănarea izbitoare îl face să analizeze cele trei variante: plagiat, identitate în asocierea ideilor sau reminiscență. Dacă prima este ușor de respins și excluderea ei vine prin argumente simple și indubitabile, cea de-a doua îi dă puțin de lucru criticului, argumentele în favoarea ei fiind destul de numeroase și mai ales plauzibile: „După toate acestea trecând la poezia lui Eminescu și Keller, s-ar părea un lucru foarte firesc, ca și asemănarea ce există între aceste două creațiuni să se fi născut pe calea amintită, anume: doi poeți, cuprinși de un sentiment, de altminterlea comun fondului omenesc, vrând să-l sensibilizeze, recurg la același fenomen din natură, fiindcă ambii văd o frapantă asemănare între fenomen și sentiment.”³ Dar o metonimie vine ca singur și suficient argument pentru a răsturna și a doua variantă. Aceasta este la Keller *im fernsten Blau*, și la Eminescu *în depărtări albastre*. Considerându-le identice autorul pledează pentru cea de-a treia variantă, reminiscența pe care o explică astfel: „Eminescu a citit cândva poezia lui Keller și ideea exprimată în ea i-a rămas întipărită în memorie. Cu timpul, însă, această idee s-a întunecat în conștiința poetului, și numai după un șir de ani, printr-o impresie externă oarecare, ideea întunecată s-a ridicat iar peste pragul conștiinței, dând astfel naștere la poezia de față.”⁴ Aceasta ar argumenta, zice el, și deosebiriile dintre poezii, nu doar asemănările.

Nu putem spune că nu ar fi o variantă verosimilă, dar trebuie luat în calcul și faptul că cea de-a doua posibilitate a fost respinsă printr-un argument nevalid. Adică metonimiile *im fernsten Blau* și *în depărtări albastre* sunt considerate identice: „...nu există numai o asemănare depărtată, ele sunt identice”⁵. Această constatare vine de la faptul că versul „Siehst du den Stern im fernsten Blau” este tradus la subsolul paginii astfel: „Vezi tu în depărtarea albastră steaua”. Traducerea presupunem că aparține autorului articolului întrucât nu ne este citată nici o altă sursă. Se cunoaște faptul că în limba germană adjectivul stă întotdeauna în fața substantivului, dar încălcarea unei reguli gramaticale ar reprezenta în cazul de față o licență poetică, pe care autorul nu o mai aplică, ce-i drept, mai departe căci spune „lieblichen Schein”, „anmutsvolles Sein”, ș.a. Și totuși ipoteza unei licențe poetice de acest fel ar fi valabilă doar dacă sintagma ar fi scrisă „Fernsten blau”, deoarece substantivele se scriu întotdeauna cu

³ Ghiță Pop, *Eminescu și Gottfried Keller*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XIX, vol. III, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p. 203

⁴ *Ibidem*, p. 204

⁵ *Ibidem*

majusculă. Aici „Blau” este cu majusculă ceea ce înseamnă că acesta este substantivul. Ca argument vine și prepoziția „im” care este formată prin contopirea cu articolul „das” de la Blau. Traducerea corectă a sintagmei, fără alte posibilități, este *depărtatul albastru*, iar versul sună: „Vezi tu steaua în depărtatul albastru”, deoarece topica și regulile gramaticale ale limbii germane nu permit o altă traducere corectă, eventual una interpretativă dar aceasta nu se pretează în articolul de față. „Depărtarea albastră” ar fi arătat așa: „in der blaue Ferne”. Prin urmare metonimia nu este chiar identică și nici varianta unei identități în asocierea ideilor nu poate fi respinsă.

Oricum, indiferent că pledăm pentru a doua sau a treia variantă important este să o excludem pe prima, în favoarea căreia nu se poate aduce nici un argument verosimil. Semnificativă în cadrul lucrării este concluzia pe care o enunță Ghiță Pop și anume „Lucrul de căpetenie este că *sentimentul* să nu fie împrumutat, ci să fie al Eminescu, natural și adevărat, iar comparația să fie dusă până la sfârșit în complectă armonie cu caracterul total al individualității lui. Toate acestea le aflăm în poezia poetului român, încât judecând după impresia totală, oricine trebuie să recunoască că ea este superioară poeziei lui Keller”⁶. De maximă importanță pentru literatura noastră este poziționarea fermă a lui Eminescu, mult superioară lui Keller în cadrul literaturii universale; acesta este adevăratul aport adus de articolul lui Ghiță Pop în chestiunea discutată, la fel de important ca și cel al lui Raicu Ionescu-Rion.

5. Ilarie Chendi – importante repere printre foi lipsite de valoare

Ilarie Chendi ne surprinde cu o sumedenie de articole despre Eminescu de o valoare discutabilă multe dintre ele dar printre care se numără și câteva fraze ce pot fi deschizătoare de drumuri în ceea ce privește chestiunea în discuție. Între acestea amintim *Lenau (1802-1850)* scris în 1900, *Prefață [la volumul M. Eminescu, Opere complete, I. Literatura populară]* – mai 1902, *Humorul lui Eminescu* – 3 noiembrie 1902 și *Literatura eminesciană germană* – 10 septembrie 1903.

În primul articol, unul comemorativ la adresa lui Lenau, criticul susține după cum bine ne sugerează titlul, asemănarea dintre Eminescu și poetul austriac, contrazicându-l pe Raicu Ionescu-Rion, cel care a dezvoltat mai pe larg simpla aserțiune fermă a lui Gherea. De apreciat este că Il. Chendi recunoaște superioritatea indiscutabilă a geniului eminescian față de Lenau. Aducând argumente el enunță, desigur, pesimismul „ereditar” al celor doi. De asemenea îi însușește operei lui Lenau elemente romantice precum preamărirea trecutului, credința în vrăji și chiar senzualismul care ar fi discutabile unele dintre ele și sub aspectul existenței în operă, dar mai cu seamă sub aspectul unei valorificări cu caracter tipic romantic cum apare la Eminescu. Ceea ce surprinde în articolul de față este însă o primară încercare de identificare a elementelor comune lui Eminescu și romantismului german, sub o formă puțin mai încheată și mai completă decât apăreau în lucrarea redactată în limba germană de W. Rudow. Dorința de permanentă ascendență spre absolut și căutarea inefabilului sunt date ca prime exemple în acest caz, cărora le urmează idealismul

⁶ *Ibidem*, p. 205

sentimental al lui Schiller ca promotor ce îl duce spre cunoașterea lorii albastre din versurile lui Novalis, a motivului lunii din scrierile lui Tieck, a filosofiei lui Schelling și a Nirvanei lui Schopenhauer. În sfârșit, autorul conchide cu influența pe care a avut-o Lenau asupra lui Eminescu, încadrându-l pe poetul austriac în categoria Spätromantik, categorie din care se puteau alege elemente mult mai veritabile, scriitori recunoscuți în cadrul istoriei literaturii germane, dacă criticul nu s-ar fi lăsat influențat de traducerea pe care Eminescu a făcut-o după Lenau, capcană în care au căzut mulți și după el în ceea, ce-l privește pe Schiller și pe alții, considerând că o traducere a unei poezii este urmată obligatoriu de o influență asupra gândirii. De importanță majoră în acest studiu sunt însă Filosofia lui Schelling și cele două motive, al florii albastre și al lunii, comune lui Eminescu și romantismului german, valorificate de scriitori precum Novalis și Ludwig Tieck, a căror apropiere de marele nostru poet nu a mai fost până aici semnalată, poate doar sugerată în cartea lui Rudow.

În Prefața la volumul de *Literatură populară*, fără intenția de a face un studiu comparativ sau al izvoarelor amănunțit, așa cum însuși autorul afirmă, trece în revistă o mulțime de nume din literatura germană pe care le leagă de opera lui Eminescu prin diferite teme și motive comune sau afinități de gândire. Astfel amintește a doua oară de „floarea albastră” a lui Novalis, apoi de teiul sfânt „Linden-baum”, de dulcele corn „Waldhorn” și, foarte important, de ironia romantică ce se revendică tot de la germani ca și cultul unor zei precum „Odin”. Dacă aceste idei ar fi fost dezvoltate și argumentate studiul ar fi făcut de prisos lucrările următoare ale exegeților, însă Il. Chendi continuă prin legarea unor nume minore și puțin cunoscute de opera marelui poet. Așa amintește de sentimentalismul lui Schefer, de autorul norvegian Andreas Münch, de Pfeffel, de contele Schack, de I.V. Scheffel, Hoffman von Fallersleben, Platen, Godefried Keller, Lenau și Bürger. Poate că ideea influenței unora dintre ei, precum cei din urmă enunțați, ar putea avea puțină viabilitate, dar nu multă, căci argumentul identificării unor noțiuni prin manuscrise îl găsim insuficient și motivabil în multe alte privințe. Enunțarea ulterioară a unor „simpatii” pentru clasici precum Schiller și Wieland pare întru totul veridică până la enunțarea termenului de influență a lui Wieland, mai ales în ceea ce privește tipul de senzualism, problemă pe care criticul nu se grăbește să o dezbată mai pe larg lăsând altora ocazia de a-i dovedi validitatea sau contrariul. După o peregrinare printre scriitorii mai mărunți germani sau de alte nații înrudite (norvegieni, austrieci) criticul revine la cultura estetică eminesciană a cărui izvor este Hegel. Considerațiile lui Eminescu despre H. Th. Röhsscher și ideile despre budhism vin ca și completare magistrală ce culminează cu amintirea apropierii de Schlegel și Tieck. Având în vedere măiestria acestei părți a studiului, precum și începutul, suntem îndreptățiți să afirmăm că greșala autorului de a se împiedica de niște nume prea mărunte i-a scăzut enorm din valoarea studiului său.

Articolul *Humorul lui Eminescu* nu prezintă decât câteva simple aserțiuni prin care umorul eminescian este comparat cu cel al lui Goethe, mult mai valoroase fiind constatările anterioare despre ironia de proveniență romantică.

În *Literatura eminesciană germană*, Ilarie Chendi prezintă câteva dintre traduceriile operelor eminesciene în limba germană și analizează succint lucrarea „Eminescu's Prosaschriften” a lui Ion Scurtu, pentru ca printre rânduri să clarifice înrudirea cu scriitorii postclasici: „Idealismul lor, întreg fondul lor de virtute și aspirațiuni, lărgirea de vederi și spiritul speculativ și vecinic scrutător de sisteme ale germanului se vor găsi și la Eminescu”⁷. Din păcate și aici se mărginește la doar simple aserțiuni, fără a dezbate strălucitele idei.

În legătură cu studiile lui Il. Chendi, Vasile Savel scrie în 1903 un articol intitulat *Opera D. Il. Chendi* în care îi impută munca pripită, „dorința de a-și încarna numele în opere ce au să existe”⁸, faptul că s-a legat de formele prime ale marilor poeme eminesciene, forma pe care Eminescu le-ar fi lăsat necunoscute și prin care Chendi a dorit să reliefeze importanța muncii, a studiului filosofiei și literaturii străine ce au contribuit la evoluția marelui poet. Prefața de la *Literatura populară* o găsește exagerată. Într-adevăr că împiedicarea de acele mărunțișuri despre care am amintit anterior l-a făcut să nu mai poată atinge vreun țel mai înalt, munca pripită l-a determinat să se oprească la simple afirmații, a căror importanță, datorită lipsei unor dezbateri, a trecut neobservată de-a lungul veacurilor. Scrierile sale sunt un soi de amalgam din care ai posibilitatea să alegi numeroase lucruri prețioase. Totuși lui Il. Chendi îi datorăm primele atașări ale unor nume precum Tieck sau Novalis de Eminescu.

6. Georg Adam – stabilirea termenilor de raport față de unii scriitori de factură germană

Articolul publicat de Georg Adam în 1900 se intitulează *Originalitatea poeziei eminesciene*. Tânărul de origine germană face în studiul său o scurtă dar cuprinzătoare analiză a elementelor definitorii creației eminesciene.

În primul rând susține revendicarea pesimismul eminescian din filosofia lui Schopenhauer. Întreprinde o analiză a poemului *Luceafărul*, considerat bază în înțelegerea întregii opere, unde descoperă elemente comune cu poeziile lui Heine: „Totuși nu, nemuritor, dar rece, așa ar trebui să spunem căci în cuvintele pline de mândrie ale fiului cerului străbate o dureroasă renunțare; pentru o oră de iubire și-ar fi dat cu plăcere nemurirea și același sentiment îl stăpânește pe Eminescu. La Heine el apare exprimat mai frivol:

*Der Kleinste lebendige Philister
Zu Stukketrt am Neckar, viel glücklicher ist er,
Als ich, der Pelide, der tote Held,
Der Schattenfürst in der Unterwelt*”⁹.

⁷ Ilarie Chendi, *Literatura eminesciană germană*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XX, vol. III, Editura Saeculum I.O., București, 2005, p. 13

⁸ Vasile Savel, *Opera D. Il. Chendi*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XX, vol. III, Editura Saeculum I.O., București, 2005, p. 157

⁹ Georg Adam, *Originalitatea poeziei eminesciene*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*

Menționăm că poemul este tradus în cadrul studiului la subsol cu o mică omisiune ce poate influența analiza gradului de subiectivism: versul *Als ich, der Pelide, der tote Held* apare „*Decât Pelides, eroul mort*”¹⁰, și nu „*Decât eu, Pelides, eroul mort*”, cum ar fi traducerea exactă. Cu toate aceste considerăm foarte corectă diferența de exprimare sesizată de critic.

El discută și problema ce îi apropie pe Eminescu și Lenau, adică soarta nefericită, sfârșitul tragic similar celor doi, elemente strict biografice. Astfel de similitudini, susține el, se pot identifica și în cazul lui Heine, dar conchide just prin a le numi „cu totul superficiale”¹¹, când este vorba de o adevărată analiză a originalității gândirii și reflectării ei în creații. Îi datorăm acestui critic stabilirea definitivă a termenilor ce apar între relațiile lui Eminescu cu unii scriitori de factură germană.

7. N. Sulică – școala romantică germană, pesimismul și budhismul în creația lui Eminescu

La 23 august 1903 N. Sulică scrie un articol pentru a combate teoriile teosofice ale lui Stoica asupra operelor filosofice ale reginei-poete Carmen Sylva. Pentru aceasta el face trimitere la o comparație cu budhismul în opera eminesciană și se întinde atât de mult încât articolul său își schimbă complet tema, devenind însă de multă utilitate pentru urmași.

În prima parte a studiului el prezintă apariția și dezvoltarea pesimismului în cultura universală, ca pornind de la poetul Giacomo Leopardi și fiind reîmprospătat în Germania de filosoful Arthur Schopenhauer. Cu acest prilej îi expune viața și creația. Relatând ideile din principala sa operă *Lumea ca voință și reprezentare* pune accent pe explicare „voinței de viață” (*Wille zum Leben*) în concepția filosofului, pe suferința și urâtul rezultate din nemulțumirea față de starea actuală, pe cele trei mobiluri (egoismul, răutatea și compătimirea) care determină caracterul uman, pe etica negativă a lui Schopenhauer, ajungând la Nirvana budhistă văzută în opoziție cu lumea înșelătoare. Vorbește și despre Hartmann, ca urmaș al filosofului, după care face o comparație între decăderea ideii pesimismului la germani și la noi, simptomul pesimismului la modă fiind resimțit ca o „mămuțărire”, spune N. Sulică, atât în urma lui Schopenhauer cât și în urma lui Eminescu.

Ceea ce surprinde în acest studiu este măiestria cu care autorul a enunțat și argumentat un fapt care, din păcate, nu a fost înțeles pe deplin nici de mulți dintre exegeții deceniilor următoare. El afirmă că „Eminescu, cu toate simpatiile sale budhiste nu poate fi judecat și apreciat ca sectar religios, ci ca poet-artist și ca filosof”¹², și dovedește înaintea de această concluzie că deși în cele patru semestre petrecute la Berlin a fost enorm de preocupat de lumea poetică a Nirvanei și chiar a

nescu, Secolul XIX, vol. III, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p. 345

¹⁰ *Ibidem*, p. 345

¹¹ *Ibidem*, p. 347

¹² N. Sulică, *Pesimismul și budhismul în creația lui Eminescu*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XX, vol. II, Editura Saeculum I.O., București, 2005, p. 228

exclamat „Eu sunt budhist!” în cadrul unui moment de reverie, budhismul eminescian trebuie redus la poezia etice și mitologiei din categoria lui, aceasta fiind adevărata sa valoare. De altfel, putem sprijini ideea lui N. Sulică, aceea că Eminescu nu a aparținut budhismului, nici altei secte religioase decât că a preluat idei filosofice și poetice din diverse mișcări, religioase sau nu, prin simplele versuri: *Eu nu cred nici în Iehova,/ Nici în Buddha-Sakya-Muni*. Mulți critici s-au ostenit să dovedească mai târziu că Eminescu a fost un budhist convins și să răstălmăcească aceste versuri și altele. Că nu a fost așa este dovedit în acest articol și, în fond, nici nu prezintă alt interes budhismul decât în măsura în care Eminescu a împrumutat unele idei pentru a le alătura altora provenite din alte sisteme filosofice în virtutea creării unei opere ce a tocmai prin complexitatea și diversitatea de cunoștințe reflectate în ea. Pentru a argumenta acest lucru, N. Sulică, se folosește de principiul reîncarnării din nuvela *Sărmanul Dionis* și de teoria cosmogonică din *Scrisoarea I*, unde apare dizolvarea Universului în pacea eternă a Nirvanei. Se amintește mereu în studiu de înclinațiile spre romantism care au fost molipsite „în treacăt” de metafizica budhistă, punându-de accent pe reîncarnarea și pribegirea astrală din viziunea lui Dionis. Sentimentalismul și sobrietatea sunt văzute ca elemente romantice de origine germană, dar este relevantă măiestria lui Eminescu de a le exploata în sensul că nu se pierde în obscurități mistice decât foarte rar, ca de exemplu, în povestea lui Arald din *Strigoii*. Tot la fel ni se expune faptul că Eminescu nu preia toată filosofia budhismului de la „romanticul Schopenhauer”, cum îl numește N. Sulică, ci doar partea mai bună, anume elementul artistic al poeziei și altruismul pentru ființa umană, văzută atât de neputincioasă în veșnica suferință, prin prisma acestei concepții. Fantasmagoriile mitologice din această credință nu sunt preluate, iar pesimismul schopenhaurian apare purificat, căci prin el răzbate substratul de optimism și idealism al poetului, fond original ce dă impresia unor contraziceri în poeziile pesimiste. Criticul susține și faptul că, prin urmare, nota originală a creației sale nu este pesimismul, acesta fiind un element secundar, și că toate celelalte elemente însușite din gândirea filosofilor și literaților germani au fost trecute prin filtrul unei personalități unice, pentru a reflecta o operă specifică, originală. El adaugă că pesimismul nu a fost învățat doar în școala schopenhauriană, ci s-a suprapus peste sufletul sensibil, deziluzionat al poetului român. Se constată în studiu lipsa analizei și cunoașterii întregului material scris de Eminescu, ce împiedică, de-asemenea, identificarea exactă a valorii elementelor din cultura germană asimilate de acesta. Alte note comune cu romantismul german identificate sunt constatăările despre deșertăciunea vieții. Lipsesc însă în studiu detalieri referitoare la modul și locul reflectării lor în operă.

Cu ocazia dorinței de a contrazice teoriile teosofice ale lui Stoica, N. Sulică reușește să întreprindă un studiu deschizător de drumuri, în care realizează pe de-o parte analiza minuțioasă a pesimismului, pe de altă parte, marea sa contribuție originală este de a arăta reflectarea acestora în proza și poezia lui Eminescu. Neajunsurile create de exemplificare prea sumară sunt constate cu franchețe de autor

și se datorează atât edițiilor de opere în curs de apariție, cât și mai ales faptului că exegetul nu-și propune să zăbovească prea mult într-o asemenea cercetare, probabil, nerealizându-i-se importanța la momentul respectiv.

8. Dr. I. Pătrășcoiu și Ion Scurtu – polemica „Eminescu și Schopenhauer”

Ceea ce în septembrie 1905 părea să întreacă așteptările criticilor din acea vreme și anume teza de doctorat a Dr. I. Pătrășcoiu - *M. Eminescus. Pessimistische Weltanschauung mit besonderer Beziehung auf den Pessimismus Schopenhauers* – printr-o tratare atât de amănunțită a legăturilor dintre poetul român și filosofia germană, este atacată prin articolul din 9 octombrie a lui Ion Scurtu – *Eminescu și Schopenhauer* – scăzându-i considerabil valoarea și făcând ca timpul să-și aștearnă uitarea asupra ei.

Pentru a putea vedea dacă imputările aduse acestei lucrări merită a fi luate în serios sau nu, trebuie să aruncăm o privire asupra cărții, mai ales că indignările la adresa unor greșeli de tipar și atacurile vertiginoase dar nefondate asupra unor critici consacrați sunt specialitatea lui Scurtu, drept pentru care și-a primit și el meritatul loc în cadrul literaturii noastre, dezvăluit de Mihail Dragomirescu la 15 octombrie 1908, într-un articol dedicat exclusiv lui și lui Ludovic Dauș – *Puterea neputinței* – unde remarcă „Cu condeiul și hârtia dinainte, un om de nimic nu găsește nici o stânjenire să batjocorească și să insulte, cu puterea pe care i-o dă trivialitatea sufletului său și cu lipsa de răspundere a propriei nemernicii, pe cele mai înalte și mai senine figuri ale literaturii noastre. Această putere a neputinței, această forță paradoxală ce pare că nu există în nici un alt fel de activitate socială, lucrează cu cea mai mare ușurință în sânul literaturii și-i dă o tristă și ciudată caracteristică”¹³. Dar, lăsând la o parte aceste dispute, trebuie să vedem aportul adus de fiecare în chestiunea abordată în lucrarea de față.

Structurată în cinci capitole ample carte lui I. Pătrășcoiu tratează latura biografică a lui Eminescu, apoi lirica pesimistă a celor doi într-o abordare comparativă, elemente ale pesimismului eminescian, motivarea obiectivă a viziunii pesimiste despre viață și lume și principalele consecințe practice. În partea biografică autorul expune viața și formarea lui Eminescu, atmosfera socială a timpului său, pentru a ajunge la o descriere comparativă a trăsăturilor și personalității schopenhauriene, respectiv eminesciene. Prezentarea acestor comparații continuă pe parcursul întregului capitol în a treia parte, a doua prezentându-se a fi tot sub aceeași formă și tratând lirica dispoziției pesimiste și cea a revoltei pesimiste, dar axarea doar pe operele eminesciene aduce rezultate mult mai bune decât ar sugera titlul întrecând așteptările. Capitolul al treilea dezbată simultan la Eminescu și Schopenhauer, așa cum am menționat anterior, următoarele elemente: pesimismul, intelectualismul și antiintelectualismul, întrebările privitoare

¹³ Mihail Dragomirescu, *Puterea neputinței (Condițiile în care se face progresul literar astăzi: cazurile Ludovic Dauș și I. Scurtu)*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XX, vol. VI, Editura Saeculum I.O., București, 2006, p. 101-102

la cultură, noțiunea de morală, aptitudinile oamenilor, mizantropia, problema „a fi sau a nu fi?” și problema naturii. Ca argumente obiective a viziunii pesimiste asupra lumii și vieții aduce în discuție, în al patrulea capitol, următoarele: metafizica, misticismul, învățătura identității și învățătura despre suflet, iluzionismul subiectiv în identitatea lumii apărute, destinul ca vină, istoria, conceptele despre stat și societate, principiul muncii la Eminescu și scepticismul social, dar nu în ultimul rând valoarea morală a oamenilor, mizantropia. Înainte de a finaliza cercetarea cu câteva concluzii, mai dezbate în ultimul capitol, ca și consecințe practice ale pesimismului marea întrebare „a fi sau a nu fi?”, socialismul patriarhal, starea și ordinea naturii.

În articolul său Ion Scurtu nu face, practic, nici o prezentare a tezei, nici generală, nici amănunțită, fapt ce părea că se dorește de la început; dezbate doar subiectul principal, scoțând la iveală neajunsurile lucrării acuzate vertiginos unele pe bună dreptate, altele prea superficial analizate. În primul rând i se reproșează lui I. Pătrășcoiu că și-a considerat opera drept prima încercare de acest fel „de-a încheia într-un întreg risipitele sale idei filosofice și de a le compara cu filosofia pesimistă a lui Schopenhauer”¹⁴, autorul afirmând în Prefața lucrării „Diese Arbeit ist der Erste Versuch, M. Eminescu als Denker zu würdigen, seine zerstreuten philosophischen Gedanken in Zusammenhang miteinander zu bringen und sie mit der pessimistischen Weltanschauung Schopenhauers zu vergleichen”¹⁵. Afirmția este considerată o laudă a propriei munci, fiind întărită de dubiul la adresa utilității științifice a lucrării. Laudă sau nu, nu putem susține că am mai fi întâlnit până acum în literatură un studiu atât de amplu pe niciuna din influențele germane în opera eminesciană, deci „prima încercare”, cum o numește autorul, este, desigur; dacă încercarea este valoroasă sau a eșuat în a-și atinge scopul vom vedea în continuare. I. Pătrășcoiu mai susține în Prefața sa de asemenea că admirația pentru opera marelui poet ține locul unor studii serioase asupra vieții și operelor sale: „...die schwigende Bewunderung für seine wunderbare Dichtung hält den Platz der ersten Arbeiten und Studien über sein Leben und seine Werke”¹⁶. I. Scurtu pentru a-l combate ne amintește de studiile lui Maiorescu și Gherea și are câțeva dreptate, căci la 1905 se scriseseră deja multe pagini pe această temă, absența unei lucrări serioase remarcându-se în domeniul influențelor germane. Tot în Vorwort susține că este nesocotită de critică proza eminesciană, iar I. Scurtu dă ca și contraargument lucrarea de la 1903, ce în afară de partea biografică studiază amănunțit acele opere. Pentru că nu menționează autorul acestui serios studiu în limba germană, aruncând o privire prin critică vedem că, desigur, chiar Scurtu este cel care publică în august 1903 cartea *Mihail Eminescus Leben und Prosaschriften*. Apreciem în ea minuțioasa biografie și detalierea argumentelor ivite în comentariul

¹⁴ Ion Scurtu, *Eminescu și Schopenhauer*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XX, vol. IV, Editura Saeculum I.O., București, 2005, p. 353

¹⁵ Dr. I. Pătrășcoiu, *M. Eminescu. Pessimistische Weltanschauung mit besonderer Beziehung auf den Pessimismus Schopenhauers*, în *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Secolul XX, vol. IV, Editura Saeculum I.O., București, 2005, p. 271

¹⁶ *Ibidem*

nuvelor, a scrierilor politice, critice și filosofice, a celor de teatru și a basmelor și povestirilor. În cadrul criticii atinge și problema influenței lui Schopenhauer, de exemplu, la Sărmanul Doinis și în privința considerațiilor asupra iubirii (*Metaphisik der Geschlechtsliebe* în *Die Welt als Wille und Vorstellung*) și a celor referitoare la stat și societate, unde pe lângă filosofi germani, adaugă influența lui Budha. Dacă ne întrebăm de ce I. Pătrășcoiu nu a luat această carte în evidență, care în minuțioasele sale cercetări evidențiază și afinități cu spiritul filosofic german, la această întrebare ne răspunde însuși autorul, afirmând că nu a putut folosi – „leider”- din păcate, spune el – studiile lui I. Scurtu deoarece parte din ele s-au redactat în același timp în care el își întocmea lucrarea, iar cealaltă parte a apărut după aceea. Acest răspuns dovedește faptul că, deși a luat la cunoștință apariția unor dezbateri atât de folositoare în tema cercetată, graba de a-și vedea lucrarea publicată l-a împiedicat să mai întârzie puțin în cercetarea lor. Într-un context asemănător afirmă și I. Scurtu că întârzierea într-o cercetare mai amănunțită, ar fi dat o lucrare de mult mai mare utilitate. Dar nici importanța acesteia în istoria receptării influențelor germane în opera lui M. Eminescu nu se poate nega. Mergând mai departe Scurtu arată că subiectul în sine a fost greșit ales căci nu se poate compara un filosof, care a creat un sistem metafizic unic, chiar dacă acesta ar fi un filosof-poet, cu un poet-filosof, care este un cugetător multilateral, sistemul lui filosofic fiind o combinație formată din diverse împrumuturi. În această discuție de mare ajutor ne este să vizualizăm cu atenție conținutul lucrării, care nu este ceea ce promite încă din cuprins. Capitolul II care se vrea, după denumire, o comparație între lirica pesimistă a lui Eminescu și cea a lui Schopenhauer, este cu totul altceva. Sunt analizate aici poeme eminesciene (*Înger și demon*, *Împărat și proletar*, *Odă în metru antic*, ș.a.) unde autorul identifică elemente din filosofia lui Schopenhauer, dar nu apare nici o parte din lirica pesimistă a filosofului german în nici un fel dezbătută. Chiar mai mult, criticul identifică asemănări între creațiile poetului român și Hamlet sau opera lui Leopardi. Capitolul al treilea prezintă într-adevăr comparativ gândirea celor doi, sub mai multe aspecte, menționate anterior, dar în rest lucrarea nu poate fi acuzată de a-i fi încadrat în același domeniu. Chiar dacă nu asta intenționează, I. Pătrășcoiu analizează pătrunderea ideilor din metafizica schopenhauriană în proza și poezia lui Eminescu, dovadă stând zecile de poeme ale scriitorului român, analizate din această perspectivă și lipsa analizei textelor lui Schopenhauer. O justă observație ce i s-ar putea face criticului ar fi alegerea titlurilor de la capitole și subcapitole și proasta corelare cu conținutul acestora, atât de stângaci făcută încât uneori nu mai găsești nici o legătură, ca de pildă, capitolul III ce prezintă o abordare comparativă și este intitulat *Allegemeines über den Pessimismus Eminescu* (*În general despre pesimismul lui Eminescu*). Comparația expusă aici ne era, de fapt, promisă la capitolul II, unde lipsește cu desăvârșire. Continuând susținerea inutilității pentru istoria literaturii a lucrării lui I. Pătrășcoiu, Scurtu afirmă că „în loc de un studiu comparativ nefiresc... s-ar fi putut cerceta, cu minuțiozitate și răbdare, dar cu și mai mult folos, ideile filosofice ale lui Eminescu în desfășurarea lor *evolutivă*.”

S-ar fi ajuns pe calea asta la rezultate mai trebuincioase, s-ar fi descoperit influențele schopenhauriene asupra lui Eminescu (...), influențele mediului social”¹⁷. Dar revenind la analiza anterior făcută cărții vedem că, în ciuda unor titluri nepotrivite, relația dintre Eminescu și Schopenhauer este prezentată chiar sub forma dorită, de influență, chiar dacă ideile filosofice ale lui Eminescu nu sunt prezentate în nici o ordine anume, ci într-un stil foarte împrăștiat. Despre influențele mediului social criticul a scris un întreg subcapitol *Die soziale Atmosphäre*. Totuși, nu putem să nu-i dăm maximă dreptate lui I. Scurtu când afirmă că lucrarea ar fi putut da ca ultim capitol un studiu comparativ între poetul român și unii mari poeți ai literaturilor străine, căci în acest sens critica de până acum nu a adus nici o contribuție serioasă, decât amintiri tangențiale ca și la Il. Chendi sau ca și, de exemplu, asemănarea cu Leopardi amintită de Dr. I. Pătrășcoiu.

A doua parte a studiului lui I. Scurtu, în care s-ar fi dorit expunerea părților pozitive, evidențiază altele negative, mai grave, și din punct de vedere științific, unele corect identificate, cum ar fi citațiile incomplete sau inexacte, ignorarea unor izvoare (lucrările înaintașilor ca li cea a lui I. Scurtu amintită anterior), reeditarea unor studii făcute de alții în ceea ce privește biografia (lipsa de originalitate a primelor subcapitole) și analiza rapidă și pripită a chestiunilor fundamentale, care, de altfel, se regăsește la mai toți criticii din această perioadă în abordare influenței germane. Dr. I. Pătrășcoiu se face vinovat în opinia lui Scurtu și de neexpunerea amănunțită a ideilor filosofice schopenhauriene pe motivul că ele sunt cunoscute. La întrebare „cui?!” a criticului am avea însă, și un răspuns plauzibil. După cum bine am putut observa până acum exegeții care au dezbătut această problemă s-au axat tocmai pe explicitarea filosofiei germane tratând superficial reflectarea ei. Deși ideal ar fi fost să vină o lucrare care să conțină ambele părți și dezbateră celei de-a doua amănunțit este o noutate de apreciat. Prezentării lungi a istoriei poporului român din capitolul *Atmosfera socială*, și citațiilor dintr-o broșură lipsită de valoare științifică sau literară nu putem să le găsim nici o motivare serioasă, rolul lor de „umplutură” negăsindu-și locul în studiu. Neprezentarea personalității lui Schopenhauer este aspru judecată, dar nu ne miră că nici aici titlul nu potrivește cu conținutul. Alte exagerări și inexactități despre viața lui Eminescu sunt prezentate în continuare și surprind neplăcut într-adevăr. Acuzațiile de a fi împrumutat ideile altora se rezumă la primul capitol, în restul recunoscându-se câtăva originalitate, dar nu la adevărata ei valoare. Subiectivismul apare acolo unde nu-și are locul, autorul expunându-și părerea între ideile filosofice. Apare confuzia, dovedită cu argumente clare de Ion Scurtu, între materialul filosofic și cel literar în opera lui Eminescu. Se recunosc unele observații bune ale autorului în cadrul schemei ce redă pesimismul schopenhaurian, până acum acuzată a fi insuficientă. În concluzia acestui critic, ceea ce ar fi crescut mult valoarea lucrării ar fi fost economisirea timpului alocat pentru retraducerea unor poeme realizate de predecesori, fără îmbunătățiri, ba chiar din contră, indicarea completă a izvoarelor și lipsa greșelilor de tipar.

¹⁷ Ion Scurtu, *op.cit.*

Constatând aceste erori imputate de Ion Scurtu, nu putem totuși spune că undeva influența lui Schopenhauer a fost greșit identificată sau eronat argumentată, poate doar fără suficientă claritate. Într-adevăr cu mai puțină grabă și superficialitate în munca depusă, cartea ar fi devenit imposibil de nemenționat în orice studiu critic referitor la Eminescu. Dar și Ion Scurtu, care, după cum se vede, cunoștea resursele necesare unui astfel de studiu amplu, a lăsat loc urmașilor să-și pună amprenta în istoria literaturii române.

Considerăm deci următorul fapt: cu toate neajunsurile sale, cartea publicată de Dr. I. Pătrășcoiu nu conține erori în enunțare și argumentarea influenței schopenhauriene în opera lui Mihai Eminescu și este, așa cum spune și autorul, prima încercare mai dezvoltată, pe un teren unde critica a analizat prea puțin textele scriitorului român din această perspectivă, până la momentul respectiv. Iar polemica lui Ion Scurtu este binevenită nu doar ca îndreptar al erorilor de redactare și concepere, ci mai mult ca generatoare a unor căi pentru cercetări mai exacte în acest domeniu.